

Хмара В.В. Назви частин тіла в англійській мові// Формування професійної компетенції майбутнього вчителя засобами інноваційних технологій . – Житомир, 2011. – с.29– 32; 0,5д.ар.

Вербалізація концепту частина тіла у фразеологічних одиницях англійської та української мов:зіставний аспект.

Одним з актуальних напрямів сучасного мовознавства є вивчення загальних закономірностей функціонування неспоріднених мов, структурних зрушень в них, розуміння мови як цілісної системи і глибоке дослідження її наукових основ. Мета таких досліджень — вивчення ізоморфних та аломорфних явищ, властивих вибраним для зіставлення мовам, при цьому зіставляються мови як однієї сім'ї, так і різних [1; 3]. Виявлення спільного та відмінного в мовах допомагає описати їх структуру, тип та визначити універсальні явища людської мови [4: 27].

З іншого боку, для всебічного вивчення проблем взаємозв'язку мови та людського середовища, взаємодії культурного, суспільного, історичного та мовного розвитку необхідним було виникнення та відокремлення в окрему наукову галузь направлення, яке ставило б перед собою за мету ґрунтовне дослідження цих питань [2: 46; 12: 54]. У ХХ сторіччі остаточно було сформовано таку наукову дисципліну як лінгвокультурологія, яка виникла на межі лінгвістики та культурології і вивчає взаємовідносини мови та культури. Завдяки лінгвокультурологічним дослідженням ми маємо можливість використовувати нові підходи до вивчення функціонування механізмів сприйняття та відтворення в мові досвіду попередніх поколінь, їх впливу на появу мовних стереотипів в свідомості представників різних лінгвокультурних спільнот [8; 9].

У свідомості різних народів формуються притаманні лише їм наївні картини світу і різниця між ними зумовлена відмінностями у сприйнятті дійсності та особливостями життя лінгвокультурної спільноти.

Вважається, що найбільший обсяг інформації про культуру та менталітет народу зберігається та передається мовою за допомогою фразеологічних фондів [6: 124]. Засобами фразеологічного корпусу мова

зберігає та передає наступним поколінням надбання культури, і що особливо важливо, серед них лише ті, які пов'язані з еталонами та стереотипами і національного, і загальнолюдського характеру [7: 58]. Саме тому аналіз ФО різних мов у зіставному аспекті є на часі.

Метою нашої розвідки є зіставний аналіз фразеологічного аспекту концепту ЧАСТИНА ТІЛА/PART OF THE BODY в українській та англійській мовах. Назви частин людського тіла є носіями важливих для культури значень, виступаючи в ролі знаків "мови" культури і утворюючи її соматичний код [5: 38]. Соматичні фразеологізми представляють в сучасній англійській та українській мовах величезну групу. Для початку визначимося з поняттям: "соматичні" ФО - це такі ФО, де один з компонентів виражений словом - назвою якої-небудь частини людського тіла. Саме вони репрезентують в мовах, що зіставляються, фразеологічний аспект концепту ЧАСТИНА ТІЛА/PART OF THE BODY.

Назви частин тіла – якнайдавніший пласт лексики, що безпосередньо пов'язаний з функціонально-тілесними сторонами людського буття і відображає культурно-антропологічні особливості індивідів, що належать до тих або інших мовних співтовариств. Така лексика називається соматичною, тобто позначає частини тіла людини і прояви її організму, і є однією з цікавих лексико-семантичних груп. Ця група відноситься до основного словникового фонду, який складався протягом багатьох тисячоліть і який відображає не тільки знання носіїв мови про навколишній світ, але і їх уявлення про себе і про свій організм [11: 39].

Причиною постійної уваги до соматизмів є той факт, що процес усвідомлення себе серед навколишньої дійсності і визначення себе як особи людина почала з відчуттів, що виникають безпосередньо через органи чуття і частини власного тіла. Людське тіло виявилось одним з найдоступніших для спостереження і вивчення об'єктом, і слова, що позначають частини тіла людини, так само древні, як і сама людська свідомість. За допомогою цих

«інструментів» пізнання людина почала орієнтуватися в просторі і в часі, виражаючи своє відношення до світу.

Різноманітність дійсності знаходить відображення у різнотипних концептах: конкретно-чуттєвих образах, розумових картинах, схемах, поняттях, прототипах, фреймах, сценаріях, гештальтах, калейдоскопічних і логічно конструйованих концептах. Концепт ЧАСТИНА ТІЛА/PART OF THE BODY належить до універсальних і є присутнім в обох культурах. Значущість досліджуваного феномену полягає в тому, що тіло людини використовується для створення різноманітних метафоричних переносів та позначення різноманітних сфер людської діяльності [13: 21]. Будь який концепт виникає як образ, здатний просуватися по щаблях абстракції, а зі збільшенням рівня абстрактності поступово перетворюється з почуттєвого образу на власно розумовий. З іншого боку, він не втрачає своєї образної природи. Оскільки доступ до визначення і опису природи концепту можна отримати тільки через аналіз мовних засобів його репрезентації, ми проводимо аналіз фразеологічних одиниць з соматичним компонентом, як таких, що репрезентують фразеологічний аспект концепту ЧАСТИНА ТІЛА/PART OF THE BODY.

Мовна об'єктивація концепту може здійснюватися в рамках різноманітних польових структур [10: 85]. Лексико-семантичне та фразеологічне поле як сукупність мовних одиниць, що об'єднані загальною змісту і які відображають понятійну схожість позначуваних явищ дає можливість дослідити лексеми, що входять до поля ЧАСТИНА ТІЛА/PART OF THE BODY [2: 253]. У зазначеному полі виділяємо наступні мікрополя *голова/head*, *шия/neck* та *кінцівки/extremities*, що є ізоморфною рисою в мовах, які зіставляються. У мікрополі *голова/head* виділяємо наступні лексичні одиниці, які вербалізують аналізований концепт: *голова/head*, *вуха/ear*, *волосся/hair*, *ніс/nose*, *око/eye*, *губи/lips*, *рот/mouth*, *язик/tongue*, *зуби/teeth*. Мікрополе *шия/neck* представлене компонентом *шия/neck*. У

мікрополі *кінцівки/extremities* наявні лексеми: *плечі/shoulders, рука/hand, нога/leg, foot – feet, коліно/knee*.

Таким чином, аналіз фразеологічного аспекту концепту ЧАСТИНА ТІЛА/PART OF THE BODY проведено із залученням поняття лексико-семантичного поля, в якому виділено іменники на позначення частин тіла.

За допомогою соматизма *head/голова* проілюструємо результати дослідження. ФО з соматичним компонентом *head/голова* є досить поширеними в англійській і українській мовах. В одній з найважливіших для лінгвокультурологічних розвідок дихотомії верх – низ, лексема *head/голова* асоціюється з полюсом верх, і втілює уявлення про розумові здібності людини.

Як в англійських, так і в українських фразеологізмах опорним компонентом виступає соматизм *head/голова*, як символ мисленнєвих здібностей, а особливо кмітливості, здатності чітко розмірковувати:

two heads are better than one; одна голова добре, а дві краще.

При аналізі ФО, які позначають інтелектуальні здібності людини, виявилось, що не аби яка увага мовця приділяється не освідченості людини, а її розумовій нездатності, що, в свою чергу, висміюється і вважається серйозним недоліком. Таким чином, підкреслюється зв'язок голови і розуму людини, а останній визнається ключовою характеристикою:

he that has no head needs no hat; на що шапка, коли голови немає.

Характерним для англійських і українських ФО з компонентом *head/голова* є антонімічне протиставлення голови як контейнеру та розуму, як його вмісту, яке демонструє такий приклад:

take smth. to one's head; weak in the head; вбити собі в голову; порожня / пуста голова

Як ми бачимо з прикладів, асоціація голови з розумом є ізоморфною рисою в мовах, що зіставляються. В той же час аломорфізмом є використання прикметників на позначення відсутності розуму: *weak in the head – пуста/порожня/дірява голова*. З іншого боку аломорфними є асоціації за допомогою

яких реалізується протиставлення (*a big head and little wit*) в англійській мові побудоване на антонімічній парі *big head vs little wit*, в той час, як в українській мові опозиція включає лексеми *чоло vs мозок* (*чоло широке та мозку мало*).

В англійській та українській мовах виокремлюється група фразеологізмів побудованих за моделлю субстантивованого словосполучення (N+Adj), у якому головним компонентом виступає іменник *head/голова*. У цій групі якісні прикметники характеризують як позитивні, так і негативні розумові здібності людини:

clear head; wooden head; ясна голова; дубова голова.

ФО з компонентом *head/голова* в англійській та українській мовних культурах використовується на позначення психологічних станів, таких як божевілля, втрата здатності чітко мислити:

to go out of one's head; off one's head; в голові кебета догорі дрігом стала.

Про людину, яка поводить себе гордо, впевнено, з почуттям власної гідності носії англійської і української культур скажуть:

by head and shoulders above smb.; високо нести/тримати голову.

Наступні ФО пов'язуємо з розвитком суспільства та управління ним. Еліта є втіленням не тільки найкращих, але й найпотворніших рис, притаманних всьому людству. Саме її вади засуджує паремія:

fish begins to stink at the head; риба гниє з голови.

Надмірні знання теж вважаються серйозним недоліком: *too much knowledge makes the head bald; багато знатимеш, скоро постарієш*. Аломорфною рисою в данному випадку є асоціації з облісінням від знань в англійській мові та старістю в українській.

Англійська паремія *the feet are slow when the head wears snow* - описує залежність фізичної сили людини від сивої голови, тобто її віку.

Свобода високо цінується в англomовному соціумі, що підтвержує вислів отримати волю: *to give smb. his head*, що утворюється за допомогою ФО з компонентом *head*. В українській мові аналог відсутній.

Лише для української мови характерне вживання ФО з компонентом *голова* для позначення раптового, неочікуваного явища, до якого людина була неготова: *як сніг на голову*.

Лексема *голова* в носіїв української мови асоціюється з процесом викидання/зникнення інформації з пам'яті: *викидати з голови*.

Ідея чи думка, що з'явилася і невідступно тримається в свідомості, викликає у людини нав'язливі стани: *втєлющитися в гóлову*.

Для українського менталітету характерним є опис психологічного стану за допомогою ФО із соматизмом *голова*: *повісити гóлову*.

В україномовному суспільстві такі негативні риси характеру, як легковажність, несерйозність та нестримність у діях і емоціях засуджується: *вітер у голові /грає /віє/свище/посвистує; гаряча голова*.

Українська фразеологічна картина світу фіксує поняття ризику, яке пов'язане з соматизмом *голова*: *ризикувати головою*.

Отже, ФО з соматизмом *голова/head* в українській і англійській мовах мають такі ізоморфні асоціації: кмітливність, здатність чітко розмірковувати та втрата цього уміння, процес обдумування, розумова нездатність, божевілля, гордість, найпотворніші риси, які притаманні всьому людству.

Аноморфні значення ФО з компонентом *head* в англійській мові - надмірне знання, соціальна нерівність, свобода. ФО з компонентом *голова* в українській мові позначають раптове, неочікуване явище, відсутність пам'яті, нав'язливі ідеї та думки, смерть, смуток, легковажність, несерйозність. Як бачимо з аналізованого матеріалу в українській мові є широким спектр асоціацій, що пов'язуються з соматизмом *голова*.

Аналізуючи ФО з компонентом *hair/волосся* ми виявили, що для англійської та української лінгвокультурної спільноти властиві такі ізоморфні асоціації: досада, щось мале, неважливе, страх. ФО з лексемою

hair лише в англійській мові позначають розумову нездатність, спокій і виваженість при прийнятті рішень, швидкість події та поведінку. Соматизм *волосся* в українській спільноті асоціюється з впевненістю, подібністю речей, дбайливим доглядом та з традицією одруженій жінці ходити в хустці.

Ізоморфними для української та англійської мов у ФО з компонентом *ear/вухо* асоціаціями є: увага, пильність, отриманням інформації, високий ступінь ознаки дії, хороші новини, гра на слух, посмішка та неухважність. Аломорфні значення ФО з соматизмом *ear* в англійській мові: популярність, спонтанність, покарання, самостійність, симпатична людина. В україномовному суспільстві аломорфні значення ФО з лексемою *вухо* - худорлявість, проблеми та повна відсутність музичного слуху, подив, здивування, відсутність чогось, відчай, звучання, яке негативно впливає на слух, брехня.

ФО з компонентом *nose/nos* в українській та англійській мовах використовуються на позначення органу сприйняття, близькості об'єкта, нездорової цікавості, пихи, величавості. В англійській мові лексема *nose* асоціюється з правильністю, кількістю людей, працелюбністю, необдуманими, емоційними вчинками. Українські ФО з соматизмом *нос* фіксують такі поняття, як нетямущість, безвольність, кмітливість, засинати сидячи, упасти обличчям куди-небудь, дармоїдство та неврівноважена поведінка.

Для англійської та української мов ФО з компонентом *eye/око* мають такі ізоморфні асоціації як фізичні можливості та емоції (спостереживість, гнів, заздрість, закоханість, здивування); спокій, сон, розумова обмеженість, орієнтація у просторі, досвід. Виділені нами аломорфні значення ФО англійської мови з компонентом *eye*, пов'язані з описом розумових здібностей, ощадливості, цілеспрямованості, принциповості, користолюбства, байдужості, бажання. В українській мові ФО з компонентом *око*, позначають неприємні зорові відчуття від швидкої зміни об'єктів, втрату

здатності нормально бачити від фізичного болю, через слабкість, сп'яніння; річ що, вражає своєю красою, працелюбність, горе, невдачу, авторитет.

ФО з компонентом *lips/губи* в українській та англійських мовах мають такі ізоморфні значення: вживання смачної їжі, сила духа, витримка, принциповість, сміливість, роздратованість, розпач, невдоволення, мовчання та балакучість, використання стилістично зниженої лексики. Аломорфні риси ФО з компонентом *lips* в англійській мові виявляються в позначенні різних перешкод, людини, яка погрузла у гріхах, вміння володіти собою. В українській мові ФО з соматизмом *губа/вуста* мають аломорфні асоціації зі смертю, облесливістю, хорошим господарем, презирством, злістю, гнівом, лютю, пихою, гордістю. Аломорфним є наявність двох лексем *губа/вустав* українській мові та однієї лексеми *lip(s)* в англійській мові.

Ізоморфними у ФО з соматизмом *tongue/язик* в українській та англійській мовах є значення: комунікативні звички та вміння, нестриманість на язик, балакучість, що призводить до неробства, пліткування, лестощі, мовчання. ФО з компонентом *tongue* в англійській мові асоціюються з мовчанням, що свідчить про розум людини. В українській мові ФО з компонентом *язик* мають такі аломорфні асоціації: швидкий біг, втрата здатності говорити, важка вимова слова.

Ізоморфні значення ФО в англійській і українській мовах з компонентом *teeth/зуби* - агресія, працелюбність, майстерність, важкість отримання потрібної інформації. В англійській мові ФО з компонентом *teeth* позначають старість та брехню. ФО з компонентом *зуби* в українській мові асоціюються з тремтінням від холоду або переляку, посмішкою, застосуванням сили, об'єктом пліток, прийманням їжі, складною справою та невиправданим ризиком.

В англійській і українській мовах ізоморфною рисою є наявність ФО з соматизмом *neck/шия*, які описують такі поняття як бідність і недобросовісне виконання обов'язків. ФО з компонентом *neck* в англійській мові мають значення ризику, покарання, страти, благополуччя. ФО з компонентом *шия* в

українській мові мають аломорфні асоціації: важка робота, дорікання, надзвичайна сила, непотрібна річ, кабала, залежність, безвихідне становище.

ФО з компонентом *shoulders/плечі* в українській та англійських мовах фіксують такі стереотипи, як розумові здібності та відповідальність. ФО з компонентом *shoulder* позначають працелюбність в англійській мові. В українській мові ФО з компонентом *плечі* асоціюються з відчуттям ознобу, турботою, силою, високим зростом, непривабливістю, перевіркою сили в змаганні, душевним піднесенням, впевненістю, сміливістю.

Ізоморфне значення ФО з соматизмом *hand/рука* в українській та англійських мовах полягає в тому, що вони позначають місце знаходження, працьовитість, вміння, відсутність свободи, спілкування, прямоту, щирість, відвертість, витримку, силу волі, сміливість, енергійність, упевненість, хитрість, цілеспрямованість, самостійність, турботу, відповідальність, радість, закоханість, одруження та протиставлення лівої й правої руки. В англійській мові аломорфні асоціації ФО з лексею *hand* пов'язані з різними сторонами світу, чесністю, вірністю, хвальковитістю. Аломорфними в українській мові є значення ФО з компонентом *рука* подиву, замислення, роботи, яка не вдається, чекання матеріальної підтримки, посягання на чужу власність.

В українській та англійських мовах ізоморфним є значення ФО з компонентом *leg, foot – feet/нога* переміщення і характеру руху, швидкої ходи, впевненості та невпевненості, поведінки, спілкування в суспільстві та сім'ї, способу життя, опозиції правий - лівий. Аломорфною є наявність двох лексем в англійській мові та однієї лексеми в українській мові на позначення нижньої кінцівки. Соматизм *нога* в україномовній спільноті асоціюється з досвідом, уникненням небезпеки, смертю, місцем, де ніхто ніколи не був, складністю ситуації.

ФО з компонентом *knee/коліно* в англійській та українській мові позначають приниження, підпорядкування, рабство, боягузництво. Аломорфною рисою англійської культури виступає значення страху ФО з

компонентом *knee*. В українській мові аломорфні значення ФО з соматизмом *колiно* пов'язані з віддаленими родинними зв'язками, безстрашністю, соціальним станом.

Аналіз лінгвокультурологічних особливостей ФО з соматичним компонентом на базі англійської та української мов показав, що вжиток соматизмів має антропоцентричне спрямування, тобто описує людину за характером діяльності, емоціями, почуттями, психологічним станом, соціальним становищем, розумовими якостями людини, стосунками, характером та зовнішністю. Всі ці ФО з соматичним компонентом відображають різні аспекти поняття «ЛЮДИНА» і відбивають культурні процеси даної нації. Подальші перспективи дослідження пов'язані з аналізом інших аспектів концепту ЧАСТИНА ТІЛА/PART OF THE BODY та інших кодів культури.

Використана література

1. Близнюк О. О. Концепти ЖИТТЯ і СМЕРТЬ: лінгвокультурологічний аспект (на матеріалі паремійного фонду української та італійської мов): Автореф. дис... канд. філол. наук: 10.02.17 - порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. - Київ, 2007. – 20 с.
2. Воробьев В.В. Лингвокультурология: теория и методы. — Москва, РУДН, 1997. - 331 с.
3. Головіна Наталія Борисівна. Фразеологізми зі значенням побажання в німецькій та українській мовах (лінгвокультурологічний аспект): Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Київ, 2007. – 20 с.
4. Гумбольдт В. Язык и философия культуры. М.: Прогресс, 1985 – 349 с.
5. Красных В.В. Этнопсихолінгвістика и лінгвокультурология. – М.: ИТДГК "Гнозис", 2002. – 284 с.

6. Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1986. – 381 с.
7. Маслова В.А. Введение в лингвокультурологию. – М., 1997 – 207 с.
8. Риженко С.С. Мотиваційні і структурні типи назв професій в англійській та українській мовах: Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецьк, 2008. – 19 с.
9. Сарбаш О. С. Семантика позитивної емотивної лексики: лінгвокультурний та лексикографічний аспекти (на матеріалі української, англійської та новогрецької мов) : Автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.02.17 – порівняльно-історичне і типологічне мовознавство. – Донецьк, 2008. – 20 с.
10. Слухай Н.В. Етноконцепти та міфологія східних слов'ян в аспекті лінгвікультурології. – К., 2005. – С. 81-93.
11. Слышкин Г.Г. От текста к символу: лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе. М.:Academia, 2000. 128 с.
12. Телия В.Н. О методологических основаниях лингвокультурологии // XI Международная конференция "Логика, методология, философия науки". –М.; Обнинск, 1995. – 284 с
13. Юнг. В. Грамматика немецкого языка.- Лань: Санкт-Петербург, 1996. – 67 с.

Список лексикографічних джерел

1. Багмет А. Збірка українських прислів'їв та приказок. – К.: Техніка, 2002. – 211 с.
2. Деева И.М. EnglishProverbsandHowtoUseThem. Л., Просвещение. Ленингр. отд-ние 1970. – 91 с.
3. Apperson G.L. TheWordsworthDictionaryofProverbs. – WordsworthReference, 1993. – 721 p.

4. Collins, V.H. A Book of English Idioms. Lnd., Longmans Green & Co 1971. – 207 p.

5. Ridout, R. and Witting C. English Proverbs Explained. Lnd., Pan books, 1969. – 223 p.